

КОМПЕНСАЦІЯ ОСВІТНИХ ВТРАТ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ ТА ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД: ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ, ТЕХНОЛОГІЇ, МОДЕЛІ, МЕТОДИКИ, МЕТОДИ І ЗАСОБИ НАВЧАННЯ

Барановська О. В.
*Інститут педагогіки НАПН України
(Київ, Україна)*

ОСВІТНІ ВТРАТИ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ: СПЕЦИФІКА, МОНІТОРИНГ, ПРОГНОЗИ

Освітні втрати серед учнів початкової школи стали однією з головних проблем під час пандемії, коли перехід до дистанційного навчання спричинив обмеження у доступі до якісної освіти, а також вплинув на психологічний стан дітей, їхню мотивацію до навчання та можливості соціалізації. В Україні, окрім викликів, пов'язаних із пандемією, до освітніх втрат додалися й наслідки війни. Масова міграція, знищення шкільної інфраструктури, обмежений доступ до онлайн-навчання та психологічний стрес дітей – усе це суттєво ускладнило процес навчання та адаптацію учнів. У результаті в початковій школі виникли освітні втрати, що впливають на навчально-виховний процес та подальший розвиток дитини. Протягом трьох років війни в освіті було реалізовано низку заходів, які сприяли уповільненню цих негативних процесів. Однак через нестабільність соціальної ситуації необхідний постійний моніторинг проблеми, на основі якого повинні розроблятися ефективні підходи для компенсації втрат в умовах війни. Актуальність дослідження навчальних втрат і розривів у навчанні в початковій школі посилюється у зв'язку з потребами забезпечення якісної та рівноправної освіти для всіх учнів, незалежно від їхнього місця перебування та умов навчання. В умовах війни виникають додаткові виклики для навчальної системи, такі як розрив у рівні підготовки учнів через зміну шкіл, різні навчальні програми в країнах, відсутність безперервного доступу до навчальних ресурсів та спеціалізованої допомоги для дітей з особливими освітніми потребами. Крім того, частина учнів відчуває психологічний тиск та травму, що також впливає на здатність до навчання, погіршуючи засвоєння знань та навичок. Дослідження навчальних втрат дозволяє виявити найбільш актуальні розриви у знаннях та розробити індивідуалізовані підходи, спрямовані на їх усунення, що є необхідним для забезпечення сталого розвитку системи освіти і підвищення життєвої готовності учнів до майбутніх викликів.

Здійснюючи аналіз основних понять, можна виокремити ті, що найчастіше використовуються останнім часом: «освітні втрати» та «навчальні втрати». Поняття «навчальні втрати» та його похідні використовуються в літературі найчастіше для визначення негативної динаміки в навчальних досягненнях школярів. Основною складовою поняття «навчальні втрати» є поняття «втрата навчального часу». В дослідженні Світового банку «Відновлення навчання для

прискорення» наголошено, що втрата навчального часу залишається основною проблемою, яка посилює нерівність у доступі до освіти, особливо серед учнів із вразливих груп. Звіт вказує, що тривалі перерви у навчанні та обмежений доступ до якісної освіти суттєво знижують рівень знань учнів. За прогнозами експертів Сектору освіти Світового банку, втрати в освіті, спричинені пандемією та воєнними діями в Україні, можуть перевищити один рік (12).

Аналізуючи дослідження українських і зарубіжних науковців, можна помітити, що українські дослідники розглядають поняття «освітні втрати» з різних перспектив, зосереджуючись на аспектах, які не завжди охоплюються в закордонних джерелах у межах цього терміна. На основі аналізу зарубіжних досліджень можна виділити два ключові типи освітніх втрат: по-перше, це втрата раніше набутих знань (забування), і, по-друге, недосягнення очікуваних навчальних результатів через перерви у навчанні (втрачене навчання). Зарубіжні дослідники здебільшого зосереджуються на фактичних результатах навчання, порівнюючи їх із досягненнями попередніх когорт учнів або нормативними вимогами (Глушко, Джурило, Кравченко, Локшина, Максименко & Шпарик, 2023). В українських дослідженнях поняття «освітні втрати» трактується більш широко. Вчені визначають кілька аспектів: втрати у знаннях, уміннях, навичках, які співвідносяться з обов'язковими результатами, визначеними державними стандартами (Бібік, Вашуленко, Листопад, Мартиненко, Онопрієнко, Павлова, & Петрук, 2023; Онопрієнко, 2023); уповільнення темпів розвитку особистості, включно з психічним, розумовим і фізичним розвитком (Барановська, 2023; Барановська, 2024; Шелестова & Барановська, 2024); а також виховні втрати, що включають викривлення моральних цінностей, правил поведінки та норм, важливих для соціалізації учнів (Шелестова & Барановська, 2024). Тому, зважаючи на те, що в Україні освіта розглядається як *цілісність навчання, виховання, розвитку й соціалізації особистості*, не можна обмежувати освітні втрати лише навчальними аспектами. У ширшому розумінні, втрати в освіті охоплюють втрату можливостей для гармонійного розвитку учнів – інтелектуального, соціального, емоційного, психологічного тощо. Тому доцільно в межах поняття «освітні втрати» умовно виокремити три взаємозалежні компоненти: *навчальні втрати* (невідповідність між реальними знаннями, вміннями та навичками учнів і вимогами освітньої системи, включають ставлення та досвід учнів); *виховні втрати* (стосуються змін, відсутності або викривлення моральних цінностей, норм і правил поведінки у суспільстві та оточуючому середовищі, труднощі соціалізації); *уповільнення особистісного розвитку* (втрати темпу розвитку особистості: зниження темпів психічного, розумового та фізичного розвитку учнів). У результаті таких втрат можуть знизитися загальні здібності учнів до навчання та соціалізації, що вплине на їхню здатність адаптуватися до змін у навколишньому середовищі. Втрати у навчанні можуть призвести до втрат темпу розвитку, але також впливають різні зовнішні фактори, під впливом сім'ї, однолітків та суспільства в цілому. *Специфіка* в сегменті *навчальних втрат учнів початкових класів* включає не лише прогалини у предметному

змісті, але й втрати у формуванні *наскрізних умінь*, таких як читання з розумінням, уміння вчитися тощо. Оскільки ці втрати зачепили фундаментальні навички, необхідні для подальшого навчання, проблема набуває більшої масштабності, оскільки слабкі основи ускладнюють засвоєння знань на наступних етапах освіти (Барановська, 2023; Барановська, 2024). Це вимагає невідкладних заходів, спрямованих на відновлення та розвиток ключових компетентностей, щоб забезпечити учням рівні можливості для подальшого навчання й адаптації в умовах нестабільного середовища.

З огляду на актуальність даної проблеми, в рамках дослідження за темою «Дидактико-методичний супровід подолання навчальних втрат у початковій і базовій середній освіті» (відділ початкової освіти імені О.Я. Савченко Інституту педагогіки НАПН України) колективом науковців (О. М. Петрук, Т. Ф. Алексеєва, О. В. Барановська, І. М. Ліпчевська, Т. С. Павлова) створено ряд опитувальників для керівників закладів освіти, вчителів, учнів та батьків (початкова та основна школа). В рамках *моніторингу навчальних втрат учнів початкової школи* було здійснено компаративний аналіз поглядів учителів і батьків. Питання дослідження навчальних втрат учнів початкових класів викликало значну увагу і дозволило зрозуміти *тригерні точки* для обох категорій опитуваних (вчителі та батьки), зіставити їх і проаналізувати спільні (позитивні) та різні (негативні) моменти. Масштабний моніторинг охопив двадцять областей України і понад 7000 вчителів і 24000 батьків. Дослідження навчальних втрат учнів в рамках опитування передбачало ряд завдань, серед яких: *окреслення наявних навчальних втрат молодших школярів очима учителів та батьків, їхньої динаміки змін за останній навчальний рік, визначення основних чинників та оптимальних шляхів мінімізації/компенсації в умовах воєнного стану*. Серед наявних втрат учнів початкових класів в предметному змісті (представленому в аналізі), вчителі та батьки відмічають втрати *наскрізних умінь та навичок*, зокрема таких, як *уміння вчитися, уміння висловлювати власну думку усно та письмово та читання з розумінням*. Ці навички безпосередньо пов'язані зі сформованістю функціональної грамотності учнів і їхньою здатністю та готовністю до подальшого навчання в середній базовій школі. Згідно результатів опитування через вікові особливості дітей молодшого шкільного віку менше 50% учнів на думку вчителів та батьків мають достатню базу для подальшого навчання. Наявність *помірних і значних утруднень* в учнів початкової школи у *висловлюванні власної думки усно та письмово* (2023/2024 навчальний рік) відмічають/відзначають майже 60% вчителів; в *читанні з розумінням* – біля 50%. Узагальнюючи дослідження навчальних втрат учнів початкової школи, можна побачити деяку неузгодженість між вчителями і батьками, які одночасно наголошують на недостатній увазі до навчальних досягнень дитини (батьки зауважують на недостатню увагу з боку вчителів, а вчителі – від батьків). В сегменті об'єктивних факторів респонденти повністю узгоджені: відзначено негативний вплив переривання навчального процесу через повітряні тривоги, перебування учасників освітнього процесу в укриттях; відключення електроенергії,

Інтернету, відсутність/несправність гаджетів; нестабільне відвідування школи учнями; травми дітей і вчителів, руйнування освітньої інфраструктури. Вплив внутрішніх (психологічних, мотиваційних, організаційних) чинників на ефективність навчання також відмічено як важливий, але не настільки суттєвий, як гіпотетично вважалося. За результатами опитування видно, що *систематичне діагностування навчальних досягнень учнів за допомогою тестування* є важливим для вчителів та батьків і потребує уваги науковців через недостатню розробленість і класифікацію відповідних інструментів (Алексєенко, 2024; Барановська, 2024; Ліпчевська, 2024; Павлова, 2024; Петрук, 2024).

Необхідність проведення педагогічного діагностування вчителем на уроці є актуальною проблемою, яка може допомогти запобіганню зростання освітніх втрат учнів та своєчасно їх виявити. У дослідженні проблеми індивідуалізації навчання в умовах змішаного освітнього процесу в початковій школі (2024) Л. Шелестова та О. Барановська підкреслюють необхідність розроблення такого інструментарію для вчителів та наводять наявні опитувальники, згруповані згідно з структурою готовності дитини до навчання (фізіологічна, соціальна, психологічна та інтелектуальна складові). Особлива увага приділяється дослідженню мотиваційної, емоційної (психологічної), вольової сфер учня, а також темпераменту, характеру, нахилів, здібностей, пізнавальної активності, світоглядних уявлень та індивідуальної картини світу дитини. Важливою умовою успішного навчання учнів автори вважають усвідомлення нового соціального статусу школяра, розвиток навичок конструктивного спілкування з однолітками і дорослими, розуміння моральних норм і правил поведінки. Це дозволяє відстежувати темпи розвитку особистості та визначати навчальні і виховні втрати у певний період часу (Шелестова & Барановська, 2024).

Отже, освітні втрати, окрім втрат навчального компонента, включають втрати наскрізних умінь учнів та втрати темпу розвитку особистості, досвіду та навичок соціалізації: уповільнення особистісного розвитку внаслідок зниження навчальних досягнень; звуження зони найближчого розвитку дитини через відсутність навчальних та розвивальних можливостей; втрати навчального досвіду, можливостей самореалізації в суспільстві та здатності до конструктивного спілкування з однолітками і дорослими; втрати навичок соціалізації, досвіду соціального спілкування, адаптації до змін у навколишньому середовищі (зокрема мовному); розбалансування системи ставлень внаслідок негативного досвіду та рівня тривожності; трансформація усвідомлення норм моралі та поведінки в сім'ї, школі та суспільстві. Тому проблема компенсації освітніх втрат учнів початкових класів є комплексною і актуальною з огляду на перспективу подальшого навчання, розвитку та виховання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексєенко, Т. Ф. (2024). Комплексний підхід у розробленні діагностичного інструментарію дослідження навчальних втрат в учнів середньої школи. *Актуальні проблеми та стратегії розвитку початкової освіти* : матеріали IV Всеукраїнської студентської

- науково-практичної конференції (16 травня 2024 року). Рівне : РДГУ, 8-10. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/741521/>
2. Барановська, О. (2023). Інформаційні (читацькі) уміння учнів початкових класів: освітні втрати в реаліях війни. *Теорія і практика використання інформаційних технологій в умовах цифрової трансформації освіти* : Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (29 червня 2023 року). Київ : Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 200–203. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/736335/>
3. Барановська, О. В. (2023). Уміння читати з розумінням: компенсація освітніх втрат учнів початкової школи в умовах воєнного часу. *Світ дидактики: дидактика в сучасному світі* : зб. матеріалів II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 22-23 листопада 2022 р. / за наук. ред. доктора педагогічних наук професора, дійсного члена (академіка) НАПН України О. Топузова; доктора педагогічних наук професора О. Малихіна. Київ : «Видавництво Людмила», 78–82. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/734276/>
4. Барановська, О. В. (2024). Формування soft skills як основи для успішного навчання учнів початкових класів в умовах освітніх розривів. *Актуальні проблеми та стратегії розвитку початкової освіти* : матеріали IV Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції (16 травня 2024 року). Рівне: РДГУ, 10–13. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/741394>
5. Бібік, Н. М., Вашуленко, О. В., Листопад, Н. П., Мартиненко, В. О., Онопрієнко, О. В., Павлова, Т. С., & Петрук, О. М. (2023). Діагностика навчальних втрат та рекомендації щодо їх подолання у початковій школі. *Діагностика та компенсація освітніх втрат у загальній середній освіті України* : методичні рекомендації. Київ : Інститут педагогіки НАПН України, Педагогічна думка, 60–69. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/736974>
6. Глушко, О. З., Джурило, А. П., Кравченко, С. М., Локшина, О. І., Максименко, О. О., & Шпарик, О. М. (2023). Освітні втрати: термінологічний дискурс із використанням зарубіжного досвіду. *Діагностика та компенсація освітніх втрат у загальній середній освіті України* : методичні рекомендації / кол. автор.; за загальною редакцією О. М. Топузова; укл. М.В. Головка. Київ: Педагогічна думка, 6–10. URL: https://undip.org.ua/wp-content/uploads/2023/10/Osvitni_vtraty.pdf
7. Ліпчевська, І. Л. (2024). Мінімізація навчальних втрат у початковій освіті: інформаційно-комунікаційна компетентність учнів. *Актуальні проблеми та стратегії розвитку початкової освіти* : матеріали IV Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції (16 травня 2024 року). Рівне : РДГУ, 21-23. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/742225/>
8. Онопрієнко, О. В. (2023). Вимірювання втрат у навчанні молодших школярів математики засобами платформи Eduten. *Проблеми сучасного підручника*. Вип. 31, 131–140. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/739081>
9. Павлова, Т. С. (2024). Електронний інтерактивний підручник як інноваційний засіб навчання. *Актуальні проблеми та стратегії розвитку початкової освіти* : матеріали IV Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції (16 травня 2024 року). Рівне : РДГУ, 26-28. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/741424/>
10. Петрук, О. М. (2024). Вектори дослідження проблеми навчальних втрат у початковій і базовій середній освіті. *Актуальні проблеми та стратегії розвитку початкової освіти* : матеріали IV Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції (16 травня 2024 року). Рівне : РДГУ, 29-30. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/741304/>
11. Шелестова, Л. В. & Барановська, О. В. (2024). *Індивідуалізація навчання в умовах змішаної форми організації освітнього процесу у початковій школі* : Методичний посібник (О.В. Малихін, наук. ред.) [Електронне видання]. Київ : Видавничий дім «Освіта». URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/742079>
12. Ukraine rapid damage and needs assessment (RDNA3). February 2022 – December 2023. *World Bank Group*. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099021324115085807/pdf/P1801741bea12c012189ca16d95d8c2556a.pdf>